

Даследаванні млекакормячых Палесся: агляд і асноўныя вынікі за апошнія 150 гадоў

Інэса Балотціна, Аляксандр Саварын

*Таварыства «Зялёная сетка» Малдаўскае аддзяленне (Кішыньёў, Малдова)
Палескае аддзяленне Украінскага тэрыялагічнага таварыства (Украіна)
e-mail: zelpra@gmail.com; orcid: 0000-0002-4988-2134*

BOLOTINA, I., A. SAVARIN. Research on mammals of Polissya: overview and main results over the last 150 years. — The main attention is paid to Belarusian Polesie, and information about the most famous studies of Belarusian and Ukrainian colleagues is given. The material is considered in chronological order: 'The period before systematic collection' (from the 19th century to 1920), 'The period of field expeditionary research' (1920–1940), 'Renewal of theriofauna research' (1945–1970), 'The period of detailed stationary research' (1970–1999), 'The current stage of research' (since 2000). The conclusion is drawn about the connection between the studies and projects number for the economic development of this territory. The key role of the research activities of A. V. Fedyushin and I. M. Serzhanin in the development of teriological studies in the Belarusian part of Polissia has been highlighted. A trigger value in the teriological research expansion was the creation of protected areas in Polesie. The lack of knowledge of the theriofauna species composition and the low level of its long-term monitoring in protected areas is indicated.

Уводзіны¹

Палессе ўяўляе сабой шырокую нізіну, размешчаную ў басейнах Прыпяці, Дняпра і Заходняга Буга. Плошча Беларускага Палесся складае больш за 30% тэрыторыі Беларусі, а Украінскага Палесся — 19% Украіны. У ландшафтнай структуры Палесся пераважаюць нізінныя ландшафты, для якіх характэрна неглыбокае заляганне грунтавых вод і высокая забалочанасць.

Нягледзячы на значную змену прыродных комплексаў Палесся, звязаную, перш за ўсё, з маштабнай гідратэхнічнай меліярацыяй, гэты рэгіён і цяпер характарызуецца высокай ландшафтнай і біялагічнай разнастайнасцю, якая мае агульнаеўрапейскае значэнне. Пойма ракі Прыпяць застаецца адной з найбольш захаваных далінных экалагічных сістэм не толькі ў Беларусі, але і ў Еўропе навогул.

¹ Гэты тэкст, напісаны ў 2021 годзе, быў пашыраны і апублікаваны на англійскай мове ў 2022 годзе [Bolotina & Savarin 2022] у часопісе *Theriologia Ukrainica*. Тут прадстаўлена скарачанае версія, падрыхтаваная ў энцыклапедычным стылі, адаптаваная з улікам новых дадзеных.

Першыя навуковыя публікацыі пра паляўнічыя і прамысловыя віды сысуноў Палесся вядомы з XVIII ст. [Rzaczynski 1721, 1745]. Да цяперашняга часу бібліяграфія па тэрыяфауне Палесся налічвае больш за 1000 крыніц. У дадзенай публікацыі зроблены агляд найболей значных (з пункту гледжання аўтараў артыкула) прац па тэрыяфауне Палескага рэгіёна, галоўным чынам, беларускай яго часткі. У спіс літаратуры пад канец гэтай публікацыі ўлучана толькі частка з бібліяграфічнага спіса аўтараў, якія згадваюцца ў публікацыі. Спасылкі на крыніцы, не ўключаны ў спіс літаратуры, пазначаны зорачкай.

У аналізаваным перыядзе даследаванняў можна вылучыць умоўныя этапы: перыяд да сістэматычных збораў — с XIX ст. да 1920 г.; перыяд палявых экспедыцыйных даследаванняў — з 1920 г. да 1940 г.; аднаўленне даследаванняў тэрыяфауны на новым узроўні — з 1945 г. да 1970 г.; перыяд дэталёвых стацыянарных даследаванняў — з 1970 г. па 1999 г.; сучасны этап даследаванняў — з пачатку 2000 г. па цяперашні час.

Перыяд дасістэматычных збораў

Да пачатку XX ст. існавалі толькі фрагментарныя звесткі пра сысуноў Палесся ў выглядзе падарожных нататак, справаздач экспедыцый, асобных публікацый разрозненых крыніц, заснаваных, у тым ліку, і на паведамленнях мясцовых паляўнічых.

У XIX ст. на тэрыторыі сучаснай Беларусі разгарнуліся геаграфічныя (статыстычныя) даследаванні. Часопіс «Современник» апублікаваў серыю нататак «Путешествие по Полесью и Белорусскому краю» [Шпилевский 1853–1855], у якой былі некаторыя звесткі пра сысуноў, галоўным чынам, прамысловых відаў. Пазней быў складзены спіс відаў сысуноў, якія насяляюць Мінскую губернію, і асобныя звесткі пра іх пададзены ў выглядзе «Матэрыялаў для геаграфіі Расіі» [Зеленский 1864].

Да канца XIX ст. з'явіўся шэраг публікацый па фауне, абумоўленых меліярацыяй, якая пашырылася у Палессі [Воейков 1893]. Па заданні Заходняй экспедыцыі па асушэнні балатоў генерала Жылінскага падрыхтавана абагульнёная зводка пра 56 відаў тэрыяфауны Палесся, уключна з белазубкай белабрухай, еўрапейскай норкай, палятухай, суслікам звычайным, хамяком звычайным, слепаком і інш. [Никольский 1899]. Аднак пераважную большасць звестак А. Нікольскі прыводзіць не на аснове ўласных даследаванняў, а па аналізе літаратурных дадзеных. Ім паказаны спіс з 25 літаратурных крыніц па фаўне Палесся, галоўным чынам, хрыбетных, апублікаваных у перыяд з 1721 па 1895 гг.

З 1911 па 1914 гг. у паўночна-ўсходняй частцы Мазырскага павета праведзены заалагічныя даследаванні, вынікі якіх былі апублікаваны ў часопісе «Народная гаспадарка Беларусі» [Штамм 1923].

У 1913–1917 гг. М. Шчэрбіна распачаў шэраг падарожжаў па Валыні, у прыватнасці, у Оўруцкім, Луцкім і Жытомірскім паветах. На аснове інфармацыі, атрыманай падчас гэтых падарожжаў ад мясцовых жыхароў, землеўласнікаў, леснікоў і паляўнічых, ён зрабіў агляд характару пасялення і выпадках сустрэч відаў паляўніча-прамысловай тэрыяфауны: грызуноў, зайцападобных, буйных драпежнікаў і капытных [Шчэрбіна 1924].

Асноўную цікавасць для даследнікаў у перыяд дасістэматычных збораў уяўлялі віды паляўнічай і прамысловай фауны (ад крата і зайца да зубра), а таксама дробныя грызуны, у большасці выпадкаў — сінантропныя.

У цэлым даследаванні гэтага перыяду тэрыяфауны Палесся мелі апісальны характар, былі не сістэматычнымі і праводзіліся асобнымі навукоўцамі на невялікіх тэрыторыях.

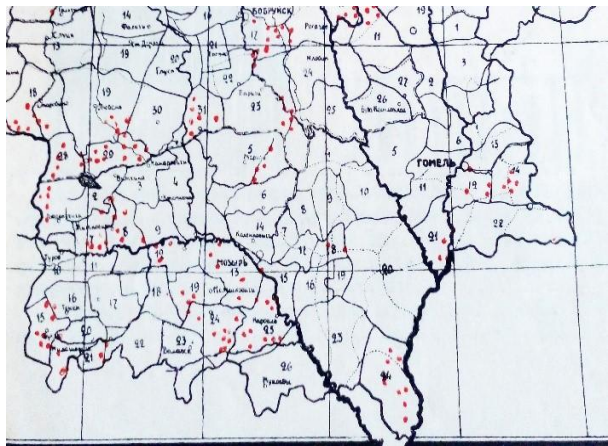
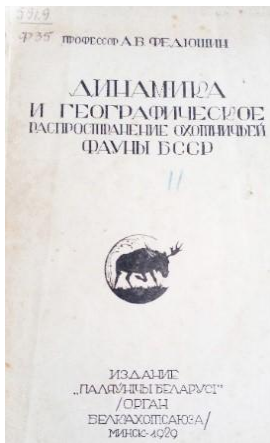
Перыяд актыўных экспедыцыйных даследаванняў 1920–1940 гг.

У пачатку 1920-х гг. у Беларусі і Украіне ствараюцца навукова-даследчыя і адукацыйныя ўстановы, аб'ектамі вывучэння якіх сталі і прадстаўнікі тэрыяфауны. Тэматычнымі кірункамі іх даследаванняў з'явіліся інвентарызацыя жывёльнага свету, вывучэнне экалогіі, у першаю чаргу, гаспадарчакаштоўных відаў, аспектаў іх аховы і рацыянальнага выкарыстання. Навукоўцы выконвалі заданні па выяўленні запасаў і вывучэнні распаўсюджвання паляўнічае-прамысловых відаў сысуноў.

Шэраг даследаванняў быў прысвечаны ўдакладненні раёнаў распаўсюджвання бабра, колькасць якога ў пачатку ХХ ст. крытычна зменшылася. Па ўкраінскай частцы Палесся вядомы звесткі М. Шарлемань па Кіеўскай губерніі (Малінскі раён) і Чарнігаўскай губерніі [Шарлемань 1936]. Матэрыялы экспедыцыйных даследаванняў па Мазырскім Палессі і пойме Убарці апублікаваў С. Кірыкаў [1929], Тураўшчыне ў Жыгткавіцкім раёне — А. Фядзюшын [1928], па Гомельшчыне — У. Станчынскі [1926]. Станчынскі вывучаў распаўсюджванне баброў у пойме р. Сож і на тэрыторыі Смаленскай губерніі па заданні Галоўнавукі.

Вынікі экспедыцыі пад кіраўніцтвам У. Станчынскага ў 1925 г., а таксама К. Новікава [1929] і А. Фядзюшына (у 1925–1926 гг.) у паўднёва-ўсходняй частцы Палесся на тэрыторыі Гомельскай вобласці У. Меландзер абагульніў у выглядзе рэгіянальнага анатаванага спіса тэрыяфауны, што ўключае 47 відаў сысуноў. У ім, у тым ліку, паказаны звесткі пра пасяленне звычайнага хамяка (*Cricetus cricetus*) у Гомельскім і Навазыбкаўскім паветах, слепака — (*Spalax typhlus*) каля населенага пункта Прапойск (цяпер Слаўгарад) і соняў — (*Eliomys nitedula* і *E. quercinus*) у поймах рэк Сож і Дняпро [Меландер 1931]².

² Назвы відаў дадзены ў адпаведнасці з цытаваным арыгіналам.

Мал. 1. Фрагмент карты пашырэння еўрапейскай норкі ў 1927 г. на паўднёвым усходзе БССР (па: Федюшын, 1929).

У 1930 г. у сувязі з праблемамі асваення Палескай нізіны была арганізавана экспедыцыя А. Федзюшына з удзелам І. Сержаніна, В. Слесарэвіча і інш., якая правяла даследаванні ў 6 раёнах паўднёва-ўсходняй часткі Гомельскага Палесся. Вынікі гэтых даследаванняў выдадзены ў «Матэрыялах да вывучэння флоры і фауны Беларусі» з 1927 па 1933 гг. і ў «Працах Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта» (1928 г.). У кнізе «Динамика и географическое распространение паляўнічай фауны БССР» [1929] зааглам прыведзены карты, складзеныя па выніках улікаў у 1927 г. (мал. 1). Як вынікае з гэтых картаграфічных дадзеных, сто гадоў таму еўрапейская норка мела шырокае распаўсюджванне ў Гомельскай вобласці.

Аднаўленне даследаванняў тэрыяфауны ў 1945–1970 гг.

З 1948 па 1956 гг. у рэгіёне праводзіліся даследаванні тэрыяфауны навукоўцамі Акадэміі навук БССР у сувязі з праблемамі асваення Палескай нізіны і працамі, якія ўзнавіліся па яе меліярацыі. У выніку палявых прац, праведзеных Інстытутам заалогіі АН БССР, выйшла некалькі дзясяткаў публікацый па відавым складзе і яго змене, біятапічнаму размеркаванню, асаблівасцях экалогіі грызуноў ва ўмовах асушальнай меліярацыі [Міхалап 1956, 1957 *etc.*]. З пачатку 1950-х павялічыўся лік публікацый, прысвечаных вывучэнню тэрыякомплексаў, асобных відаў і папуляцый сысуноў непрамысловых відаў [Сержанін & Міхалап 1958 *etc.*]. Біятапічнае размеркаванне, асаблівасці харчавання і размнажэння, дынаміку колькасці фонавых відаў дробных грызуноў (рудая лясная палёўка, мыш жаўтагорлая, палёўка звычайная) у Беларускім Палессі вывучала У. Цераховіч [1965, 1966]. Тэрыяфауну Валынскага Палесся даследаваў К. Татарынаў [1960].

3 1958 г. у Беларусі па ініцыятыве і пад кіраўніцтвам І. Н. Сяржаніна рэгулярна сталі праводзіць Заалагічныя канферэнцыі, на якіх дакладаліся і вынікі гэтых даследаванняў.

Навукоўцамі АН БССР былі падрыхтаваны абагульняльныя звесткі па выніках прац у папярэдніх дзесяцігоддзях, апублікаваныя ў выглядзе вызначнікаў і манаграфій [Сяржанін 1961 *etc.*]. Манаграфія І. Н. Сяржаніна «Млекопитающие Белорусской ССР» (1961; 2-е выд.) стала адной з класічных прац. Для яе стварэння прааналізаваны не толькі зборы А. В. Фядзюшына, але і фонды Заалагічнага музея АН СССР, справядачы пра нарыхтоўкі пушніны.

Перыяд дэтальовых стацыянарных даследаванняў 1970–1999 гг.

Пад канец 1960-х гг. у Палессі ствараюцца новыя асабліва падахоўныя прыродныя тэрыторыі (запаведнікі, заказнікі). Найбольш вядомыя з іх — Палескі прыродны запаведнік у Жытомірскай вобл. (1968 г.) і Прыпяцкі ландшафтна-гідралагічны ў Гомельскай вобл. (1969 г.). У запаведніках былі арганізаваны навуковыя аддзелы, супрацоўнікі якіх пачалі праводзіць інвентарызацыю тэрыяфауны і стацыянарныя маніторынгавыя даследаванні. У Мінску стаў выдавацца штогоднік «Заповедники Белоруссии» (1977).

У 1981 г. выйшла манаграфія А. Н. Курскога «Рукокрылые Белоруссии», якая складалася са значнай часткі матэрыялу, сабранага на тэрыторыі Беларускага Палесся. У кнізе прыведзены звесткі па біялогіі і экалогіі 15 відаў, а таксама дадзены практычныя рэкамендацыі па ахове рукакрылых.

Вынікі інвентарызацыі тэрыяфауны на запаведных тэрыторыях абагульняліся ў выглядзе анатаваных спісаў і публікацый, якія змяшчалі звесткі пра відавы склад і характар распаўсюджвання сысуноў Палескага прыроднага запаведніка [Зеніна 1999; Жыла 1999; Жыла & Зеніна 1999 *etc.*] і Прыпяцкага запаведніка [Гатіх 1976 *etc.*; Зеніна 1995].

У 1970–1990 гг. заолагі працягнулі вывучаць уплывы меліярацыі на тэрыяфауну на тэрыторыі Беларускага і Украінскага Палесся. З'явіўся шэраг абагульняючых і выніковых публікацый па шматгадовым вывучэнні ўплыву праведзенай меліярацыі на тэрыякомплексы Палесся [Арзамасов *et al.* 1980; Воинственский *et al.* 1981]. Былі прапанаваны меры па зніжэнні да мінімуму фауністычных страт і адмоўных наступстваў ад такой гаспадарчай дзейнасці ў Палессі.

У другой палове 1970-х пад кіраўніцтвам загадчыка кафедры заалогіі і аховы прыроды Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта ім. Ф. Скорыны праф. Б. П. Савіцкага было створана і актыўна працавала навучальна-навукова-вытворчае аб'яднанне (ННВА) «Фаўна Палесся».

У выніку гэтых даследаванняў па шматгадовай тэме «Распрацоўка прынцыпаў і метадаў аховы, рэканструкцыі і рацыянальнага выкарыстання

жывёльнага свету Палесся» былі апублікаваны працы па біялогіі і распаўсюджванні ў Палессі бабра [Голодушко 1975; Толкачѳв 1979; Толкачѳв & Саутин 1988], лася [Гатих 1982, 1977], выдры [Родиков 1982], ролі сысуноў у захаванні цэлага шэрагу прыродна-ачаговых захворванняў (тулярэміі, клешчавага энцэфаліту і інш.) [Савицкий 1985; Шималов & Шималов 1998].

Выдадзена манаграфія «Лось в Беларуси: экология и лесохозяйственное значение» [Дунин & Козло 1992].

Заолагі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта абагульнілі вынікі шматгадовых палявых прац па рукакрылых, выдаўшы даведнік-вызначальнік [Демянчик & Демянчик 2000]. Абаронены дысертацыі па марфалагічнай зменлівасці 6 відаў дробных сысуноў (буразубкі звычайная і малая, лясная рудая палёўка і палёўка цёмная, мышы жаўтагорлая і лясная) [Блоцкая 2000]; аналізу біярытмаў дамiнуючых 8 відаў сысуноў (прадстаўнікоў атрадаў насякомаедных, грызуны, зайцападобных, драпежных) [Гайдук 1998].

Пасля аварыі на Чарнобыльскай атамнай станцыі навукоўцы Акадэміі навук Беларусі і Украіны пачалі шматгадовыя праграмы маніторынгу змены жывёльнага свету пад уплывам радыяцыі [Францевич *et al.* 1991; Сушени 1995]. Стварэнне Палесскага радыяцыйна-экалагічнага запаведніка на беларускай частцы Чарнобыльскай зоны і Чарнобыльскага запаведніка ва ўкраінскай частцы абумовіла пачатак стацыянарных даследаванняў тэрыяфауны гэтых тэрыторый [Воронцкий *et al.* 1998; Козло *et al.* 1998; Гащак *et al.* 2000].

Шматгадовыя даследаванні навукоўцаў з 1980-х абагульнены ў аглядных публікацыях: па кунях [Сидорович 1997], па сысунах Прыдняпроўскага Палесся [Загороднюк 2006], па рукакрылых [Зенина 1998]. Шэраг публікацый быў прысвечаны пытанням рэакліматызацыі зубра ў Прыпяцкім і Палескім запаведніках [Углынец 1994; Козло & Углынец 1999; Gashchak *et al.* 2017].

Пад канец 1990-х з'явіліся публікацыі па генетыцы і эвалюцыйных аспектах тэрыяфауны [Загороднюк & Тесленко 1986; Гащак *et al.* 2008]. У той жа час тэрыёлагі звярнулі ўвагу на пытанні месцапражывання малавывучаных відаў розных груп відаў-двайнікоў [Загороднюк 1993].

Сучасны этап даследаванняў (з 2000 г.)

З пачатку 2000 г. у даследаваннях можна вылучыць так званы «рэвізійны» кірунак, калі з выкарыстаннем новых узніклых метадаў і тэхнічных сродкаў (фотапасткі, ультрагукавыя дэтэктары, павуцінавыя сеткі і інш.), а таксама ўдасканаленні метадык адлову, пераглядаліся відавыя рэгіянальныя спісы сысуноў, асабліва ў часткі выяўлення і ўдакладнення відаў грызуноў, рукакрылых, насякомаедных.

Вынікамі гэтых даследаванняў сталі абнаўленне фауністычных спісаў тэрыяфауны Палесся, выяўленне новых месцапражывання рэдкіх відаў у Палессі (гіганцкая вяхэрніца, еўрапейская шыракавушка і інш.) [Куснеж *et al.*

2012; Домбровский *et al.* 2012, 2017 etc.] і пацверджанні месцапражывання новага інвазіўнага віду — шакала [Гричик *et al.* 2018]. З'яўляюцца дадатковыя звесткі па відавым складзе і распаўсюджванні соняў [Зенина & Жила 2000], белазубак малой і белабрухай [Саварин 2009; Гричик *et al.* 2020], куторы малой [Саварин & Молош 2017], рукакрылых Башта 2004, 2007, 2010].

На аснове ўласных даследаванняў і аналізу літаратурных дадзеных за 1998–2018 гг. (усяго 27 крыніц) А. Мішта ўключыла дадзеныя пра сустрэкальнасць 78 відаў сысуноў Палескага рэгіёна Украіны ў інфармацыйную базу GBIF (Глабальны інфармацыйны фонд па біязнаснасці [Mishta 2021]).

Вынікі шматгадовых даследаванняў у Чарнобыльскай зоне былі абагульнены ў шэрагу публікацый, у тым ліку, манаграфій [Гащак *et al.* 2006, 2009].

Падведзены вынікі мінулага перыяду рэінтродукцыі зуброў [Козло & Углянец 1999] і акліматызацыі каня Пржэвальскага ў Палессі [Гащак & 2019]. З'яўляюцца фаўністычныя агляды тэрыяфауны створаных у пачатку 2000 гг. падахоўных прыродных тэрыторый: Міжрэчынскага рэгіянальнага ландшафтнага парка [Сагайдак 2012; Тищенко & Сагайдак 2012 etc.], нацыянальных прыродны парк «Прыпяць–Стаход» [Химин *et al.* 2010].

З развіццём даступных для навукоўцаў метадаў малекулярна-генетычных даследаванняў з'явіўся шэраг папуляцыйна-генетычных даследаванняў [Хейдорова *et al.* 2016; Машков *et al.* 2021].

Заклучэнне

Агульная колькасць даследаванняў і публікацый за аналізаваны перыяд заканамерна павялічылася, што звязана, у першую чаргу, з дзяржаўнымі праектамі па гаспадарчым засваенні гэтай тэрыторыі.

Базавыя веды па асаблівасцях фауны сысуноў Беларускага Палесся і Беларусі ў цэлым былі закладзены працамі праф. А. В. Фядзюшына. Далейшае развіццё тэрыялогія атрымала са стварэннем пад кіраўніцтвам І. Н. Сяржаніна Адзела фауны Інстытута біялогіі, і ў далейшым — Інстытута заалогіі НАН Беларусі. Утварэнне запаведнікаў пасля катастрофы на Чарнобыльскай АЭС спрыяла паглыбленаму вывучэнню тэрыяфауны памежных тэрыторый. Тэрыяфауна Палесся да цяперашняга часу вывучана не ў поўнай ступені. Гэта абумоўлена, у тым ліку, і яго трансфармацыяй, якая працягваецца пад уплывам глабальных і рэгіянальных кліматычных змен.

Калекцыйныя фонды, дзе захоўваюцца ўзоры сысуноў з Палесся, раззасяроджаныя па калекцыях зоомузеяў, ВУ і прыватных зборах заолагаў. Яны не каталагізаваны ў адзіную базу дадзеных. Сур'ёзнай праблемай у вывучэнні тэрыяфауны з'яўляецца невялікая колькасць саміх спецыялістаў, што зніжае агульны ўзровень публікацый, дакладнасць відавой дыягностыкі, перш за ўсё, дробных сысуноў. У Беларусі навукоўцы-тэрыёлагі, якія працуюць у розных ведамасных структурах, раз'яднаны.

Падзякі

Аўтары выказваюць падзяку І. Загараднюку (Нацыянальны навукова-прыродазнаўчы музей НАН Украіны), за ідэю дадзенай публікацыі і каштоўныя заўвагі і кансультацыі ў час падрыхтоўкі матэрыялу.

Літаратура

- Арзамасов, И. Т., М. С. Долбик, Э. М. Хотько, Т. М. Шевцова. 1980. Влияние мелиорации на животный мир Белорусского Полесья. Наука и техника, Минск, 1–174.
- Башта, А. Т. 2004. Кажани (Chiroptera) Західного Полісся. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій*. Вежа, Луцьк, 184–191.
- Вишневыскі, Д. 2006. Половая структура популяций мелких млекопитающих зоны отчуждения Чернобыльской АЭС. В кн.: Загороднюк, І. (ред.). *Фауна в антропогенному середовищі*. Луганськ, 56–58. (Серія: Праці Теріологічної Школи; Вип. 8).
- Вишневыскі, Д. 2005. Результати інтродукції коня Пржевальського (*Equus przewalskii*) в Зону відчуження ЧАЕС. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, 17: 39–41.
- Воронецкий, Н. Н., В. Е. Тышкевич. 1998. Копытные (зубр, кабан, косуля, благородный олень, лось) и хищники (волк, рысь, лисица) Полесского ГРЭС. В кн.: Одинцова, Т. М. & К. М. Киренко (сост.). *10 лет Полесскому государственному радиационно-экологическому заповеднику*. Изд-во Н. Б. Киреев, Минск, 151–159.
- Вониственский, М. А., В. И. Крыжановский, И. С. Легейда. 1981. Изменения в фауне Украинско-Полесья в связи с проведением осушительных работ. *Вестник зоологии*, № 5: 3–9.
- Воейков, А. И. 1893. Пинское Полесье и итоги его осушения. *Известия Русского Географического Общества*, 29 [перездание: Воейков, А. И. 1963. Пинское Полесье и работы по его осушению. Изд-во АН СССР, Москва, 1–174.]
- Гайдук, В. Е. 1982. Некоторые аспекты экологии симпатрических близкородственных видов зайцеобразных (Lagomorpha). *Экология*, № 6: 55–60.
- Гашак, С. П., Д. О. Вишневыскі, О. О. Заліський. 2006. *Фауна хребетних тварин Чорнобильської зони відчуження (Україна)*. Славутич, 1–100.
- Гашак, С., С. Хуфер, Ю. Маклюк, [et al.]. 2008. О видовом разнообразии мышей рода *Sylvaeus* в Украине. *Праці Теріологічної школи*, 9: 80–92.
- Годлевская, Е. В., А. В. Шпак. 2020. Рукокрылые в коллекции Зоологического музея Белорусского государственного университета. *Весті Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя біялагічных навук*, 65 (4): 412–420. [CrossRef](#)
- Григорьев, П. П. 1966. *Крот и его добыча*. Высшая школа, Минск, 1–59.
- Гричик, В. В., А. В. Балаш, А. В. Рак, А. М. Спрингер. 2020. Новые данные о распространении и биологии редких видов семейства землеройковых (Soricidae, Mammalia) в Беларуси. *Журнал Белорусского государственного университета. Биология*, 2: 58–65. [CrossRef](#)
- Гричик, В. В., В. В. Прокопчук, А. Е. Гребенчук, [et al.]. 2018. Шакал (*Canis aureus* L., 1758) — новый вид в териофауне Беларуси. *Журнал Белорусского государственного университета. Биология*, № 3: 55–61.
- Демянчик, В. Т., М. Г. Демянчик. 2000. *Рукокрылые Беларуси: справочник-определитель*. Изд-во С. Лаврова, Брест, 1–216.
- Домбровский, В. И. Болотина. 2014. К териофауне Национального парка «Припятский» (Беларусь). *Праці Теріологічної Школи*, 12: 22–25. [CrossRef](#)
- Домбровский, В. Ч., В. А. Фенчук, М. Динц. 2017. Уникальная колония гигантской вечерницы *Nustalus lasiopterus* в Припятском Полесье (Южная Беларусь). *Актуальные проблемы зоологической науки в Беларуси. Том 1: Сборник статей XI Зоол. конф.* Минск, 113–118.
- Жила, С. М. 1999. Сучасний стан популяції вовка в Українському Поліссі. *Вестник зоологии*, 33 (4-5): 115–117.

- Жила, С. М., І. М. Зеніна. 1999. Хребетні Поліського заповідника. *Поліському природному заповіднику — 30 років. Збірник наук. праць, випуск 1*. Житомир, 62–71.
- Загороднюк, І. В., С. В. Тесленко. 1986. Види-двійники надвиди *Microtus arvalis* на Україні. Сообщение 1. Распространение *Microtus subarvalis*. *Вестник зоологии*, № 3: 34–40.
- Загороднюк І. В. 2006. Ссавці [Центрального Полісся]. В кн.: Карпова, Г. О. (ред.). *Природа Придніпровського*. Інститут екології НЕЦУ, Київ, 134–152.
- Зеленский, И. 1864. Материалы для географии и статистики России. Минская Губерния. Часть 1. Санкт-Петербург, 1–672.
- Зеніна, І. М. 1999. Териофауна національного парку «Припятський». *Биологическое разнообразие национального парка «Припятский» и других особо охраняемых природных территорий: Сборник научных трудов Нацпарка «Припятский»*. Белый ветер, Туров, Мозырь, 243–246.
- Зеніна, І. М. 1999. Мелкіе млекопитаючіе Полесского природного заповідника. *Поліському природному заповіднику — 30 років. Збірник наукових праць, випуск 1*. Житомир, 74–78.
- Зеніна, І. М., С. Н. Жила. 2000. Состояние популяций соневых (Rodentia, Muoxidae) на территории Припятского Полесья. *Вестник зоологии. Отд. выпуск № 14 (1)*: 108–111.
- Козло, П. Г., Л. Г. Емельянова, С. В. Кучмель, О. А. Парейко. 1998. Экологические особенности популяции кабана, обитающей в Полесском радиологическом заповеднике. В кн.: Одинцова, Т. М., Киренко, К. М. (сост.). *10 лет Полесскому государственному радиационно-экологическому заповеднику*. Изд-во Н. Б. Киреев, Минск, 130–135.
- Кірыкаў, С. В. 1929. Справздача аб паездцы ў Мазырскае Палессе для збору матэрыялаў па фауне на ўчастку: Прыпяць (з поўначы) — дзяржаўная мяжа (з захаду) — Вальнь (з поўдня) — Вубарць (з усходу). *Матэрыялы для вывучэння флоры і фауны Беларусі*, 4: 59–79.
- Курсков, А. Н. 1981. *Рукокрылые Белоруссии*. Наука и техника, Минск, 1–136.
- Машков, Е. И., Е. С. Гайдученко. 2021. Криптические виды рода *Microtus* на территории Беларуси: таксономическое положение и распространение. *Весты Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя біялагічных навук*, 66 (4): 475–481. [CrossRef](#)
- Меландер, В. А. 1930. Материал для изучения фауны млекопитающих юго-восточной части БССР. *Смоленский гос. университет. Научные известия*, 6 (1): 1–30.
- Никольский, А. М. 1899. Животный мир Полесья. *Приложение к «Очерку работ Западной экспедиции по осушению болот (1873–1898)»*. Сост.: И. И. Жилинский. Изд-во Министерства земледелия и гос. имуществ. Санкт-Петербург, 217–284.
- Новиков, К. Л. 1929. Заметки о млекопитающих Чечерского района Гомельского округа Б.С.С.Р. *Известия Горского пед. института. Владикавказ*, 6: 229–238.
- Саварин, А. А. 2009. Морфометрические и краниологические особенности белозубки малой (*Crocodyra suaveolens*) юго-востока Беларуси. *Весты БДПУ. Серыя. 3. Фізіка. Матэматыка. Інфарматыка. Біялогія. Геаграфія*, № 2: 50–54.
- Саварин, А. А., А. Н. Молош. 2017. О находке куторы малой (*Neomys anomalus Cabrera*, 1907) на территории станции по очистке сточных вод г. Береза (Брестская область). *Вісник Одеського національного університету*, 22 (1 (40)): 71–77. [CrossRef](#)
- Савицкий, Б. П., С. В., Кучмель, Л. Д. Бурко. 2005. *Млекопитающие Беларуси*. Белорусский Государственный университет, Минск, 1–319.
- Сержанин, И. Н., О. Н. Михолап. 1958. Особенности размещения мышевидных грызунов в различных станциях Белорусского Полесья. *Первая Зоологическая конференция*. Минск, 240–241.
- Сержанин, И. Н. 1961. *Млекопитающие Белорусской ССР*. Минск, 1–317.
- Станчинский В. В. 1926. Экспедиция по изучению фауны Западной области летом 1925 г. *Экономическая жизнь (Смоленск)*, № 4–5: 81–95.
- Сущеня, Л. М. [et al.]. (ред.). 1995. *Животный мир в зоне аварии Чернобыльской АЭС*. Наука і техніка, Минск, 1–263.
- Францевич, Л. И., В. И. Крыжановский, В. А. Гайченко. 1991. *Животные в радиоактивной зоне*. Наукова думка, Киев, 1–176.

- Фядзюшын, А. У. 1928. Справаздача з фауністычных даследаванняў на р. Прыпяці і воз. Князь улетку 1926 г. *Матэрыялы да вывучэння флоры і фауны Беларусі. Том 2*. Выд-ва АН БССР, Мінск, 103–117.
- Федюшин, А. В. 1929. *Динамика и географическое распространение охотничьей фауны БССР*. Паляўнічы Беларусі, Мінск, (1928/1929): 1–80.
- Шквиря, М. 2005. Моніторингові дослідження великих хижих ссавців Українського Полісся. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія*, 17: 100–104. URL
- Шпилевский, П. 1853–1855. Путешествие по Полесью и Белорусскому краю. *Современник*, 1853. 39 (2/6): 75–78; 1853. 40 (2/7): 1–26; 1853. 40 (2/8): 39–110; 1854. 41 (2): 1–64; 1854. 41 (2/11): 30–42; 1855. 42 (2): 1–62.
- Штамм, А. Р. 1923. Материалы для познания зверей и птиц Полесья. *Народное хозяйство Белоруссии*, № 4: 85–95.
- Щербина, М. 1924. Замітки про деяких звірів Волині. *Природа и охота на Украине*, № 1–2: 142–152. URL
- Bolotina, I., A. Savarin. 2022. A review of theriological research in the Polissia in the XIX–XXI centuries. *Theriologia Ukrainica*, 24: 3–15. CrossRef
- Gashchak, S., S. Paskevich. 2019. Przewalski's horse (*Equus ferus przewalskii*) in the Chernobyl Exclusion Zone after 20 years of introduction. *Theriologia Ukrainica*, 18: 80–100.
- Mishta, A. 2021. Mammals of Ukrainian Polissia region Published by I. Schmalhausen Institute of Zoology. Web: www.gbif.org/ URL

Резюме

Болотіна, І., А. Саварін. Дослідження ссавців Полісся: огляд і головні підсумки за останні 150 років. — Основну увагу приділено білоруській частині Полісся, надано інформацію про найвідоміші дослідження білоруських та українських колег. Матеріал розглянуто в хронологічному порядку: «Період досистематичних колекцій» (з XIX ст. до 1920 р.), «Період польових експедиційних досліджень» (1920–1940), «Відновлення досліджень теріофауни» (1945–1970), «Період детальних стаціонарних досліджень» (1970–1999), «Сучасний етап досліджень» (з 2000 р.). Зроблено висновок про зв'язок між кількістю досліджень та проектів господарського освоєння цієї території. Відзначено ключову роль наукової діяльності А. В. Федюшина та І. М. Сержаніна у розвитку теріологічних досліджень у Білоруській частині Полісся. Створення заповідних територій на Поліссі мало стимулюючий вплив на розширення теріологічних досліджень. Вказано на недостатню вивченість видів теріофауни та низький рівень довгострокового моніторингу на заповідних територіях.